

НЕВМЕРЖИЦЬКА Олена – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9911-9735>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1752921/olena-nevmerzhytska/>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.23>

Бібліографічний опис статті: Невмержицька, О. (2023). Проблеми виховання особистості в пенітенціарній педагогіці. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. № 16(48), 162–167, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.23>

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Анотація. У статті здійснено аналіз основних проблем виховання особистості, які розв'язуються у сучасній пенітенціарній педагогіці. Доведено, що в умовах сьогодення актуалізується проблема пошуку шляхів удосконалення виховного процесу у виправних установах, адже після звільнення колишні в'язні не завжди готові вести просоціальний спосіб життя, адаптуватися до умов сучасного суспільства. Відтак розв'язання означеної проблеми покладеться на пенітенціарну педагогіку. На основі узагальнення наукових джерел подано визначення пенітенціарної педагогіки як галузі педагогічної науки, яка вивчає питання цілеспрямованого виховання осіб, які вчинили кримінальні порушення та відбувають покарання, задля їхньої ресоціалізації, вказано на її об'єкт (виховна система органів виконання покарань) та предмет (специфічні закономірності виховання особи у процесі її виправлення), визначено умови, які впливають на її розвиток. Доведено, що стрижневим питанням цієї галузі педагогічної науки є виховання осіб, позбавлених волі. Констатовано вагомий вплив потреби удосконалення виховного процесу в установах виконання покарань на розвиток пенітенціарної педагогіки. Вказано, що пріоритетним питанням, яке розглядається у сучасній пенітенціарній педагогіці, є гуманізація виховного процесу. Крізь призму гуманного ставлення до особистості сьогодні розглядаються усі завдання цієї галузі педагогіки. Зокрема, доведено, що в сучасній пенітенціарній педагогіці крізь призму гуманістичного підходу здійснено обґрунтування понятійного апарату (виховання, перевиховання, виправлення), визначено статус засудженого у виховному процесі, змодельовано специфічне виховне середовище у виправних установах, обґрунтовано специфічні принципи, зміст та інструментарій виховної діяльності. Вказано, що у пенітенціарній педагогіці обґрунтовується той самий зміст і педагогічний інструментарій виховання, що і в загальній педагогіці, однак його використання екстраполюється на специфічні умови, які охоплюють особливий контингент осіб, на яких справляється виховний вплив, різні рівні засвоєння і прояву ними моральних цінностей та настанов, відсутність сталого колективу, адже терміни перебування в ув'язненні є різними тощо.

Ключові слова: пенітенціарна педагогіка, виховання, перевиховання, засуджені, установи пенітенціарної системи.

NEVMERZHITSKA Olena – PhD hab. (Education), Professor at the General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, 82100, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9911-9735>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1752921/olena-nevmerzhytska/>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.23>

To cite this article: Nevmerzhytska, O. (2023). Problemy vykhovannia osobystosti v penitentsiarnii pedahohitsi. [Problems of personality education in penitentiary pedagogy]. *Human Studies. Series of Pedagogy*, № 16(48), 162–167, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.23>

PROBLEMS OF PERSONALITY EDUCATION IN PENITENTIARY PEDAGOGY

Summary. *The article analyzes the main problems of personality education that are being solved in modern penitentiary pedagogy. It has been proven that under the present conditions, the problem of finding ways to improve the educational process in correctional institutions is actualized, because after their release, former prisoners are not always ready to lead a pro-social lifestyle and adapt to the conditions of modern society. Therefore, the solution of the specified problem relies on penitentiary pedagogy. On the basis of the generalization of scientific sources, the definition of penitentiary pedagogy as a field of pedagogical science which studies the issue of purposeful education of people who have committed criminal offenses and are serving a sentence for their resocialization, its object (the educational system of penal institutions) and subject (specific regularities of a person's upbringing in the process of their correction), as well as the conditions that affect their development, are determined. It has been proven that the core issue of this branch of pedagogical science is the education of imprisoned people. A significant impact of the need to improve the educational process in penal institutions on the development of penitentiary pedagogy is established. It is indicated that the priority issue considered in modern penitentiary pedagogy is the humanization of the educational process. Today, all the tasks of this field of pedagogy are considered through the prism of a humane attitude towards the individual. In particular, it has been proven that in modern penitentiary pedagogy, the conceptual apparatus (education, re-education, correction) has been substantiated through the prism of a humanistic approach, the status of the convict in the educational process has been determined, the specific educational environment in correctional institutions has been modeled, and the specific principles, content and tools of educational activities have been substantiated. It is pointed out that penitentiary pedagogy substantiates the same content and pedagogical toolkit of education as general pedagogy, but its use is extrapolated to specific conditions that cover a special contingent of people on whom educational influence is exerted, different levels of assimilation and manifestation of moral values and instructions, lack of a stable group, as the terms of prison stay are different for each individual, etc.*

Key words: *penitentiary pedagogy, education, re-education, convicts, institutions of the penitentiary system.*

Вступ. Проблема вчинення правопорушень та асоціальної поведінки на сучасному етапі розвитку суспільства є важливою та складною. Її розв'язання потребує як профілактичних заходів, так і, в окремих випадках, подолання наслідків шляхом виправлення і перевиховання.

Однією з форм кримінального покарання є позбавлення свободи у вигляді тюремного ув'язнення. Ізоляція від суспільства ставить засудженого в умови, де він може здійснити переоцінку цінностей, відмовитися від хибних переконань, відкинути асоціальні моделі поведінки тощо. Відтак після повернення в суспільство така особа мала б неухильно дотримуватися соціальних норм та букви закону. Однак так відбувається далеко не завжди, хоча значні зусилля апарату пенітенціарних установ спрямовані на розв'язання цього завдання.

З огляду на це, актуалізується проблема пошуку нових методів та форм виховного впливу на особистість засудженого. У цьому контексті вбачаємо нагальну потребу розвитку пенітенціарної педагогіки, одним із завдань

якої й має стати пошук шляхів удосконалення виховної діяльності установ пенітенціарної системи.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні засади пенітенціарної педагогіки розглядаються у працях В. Синьова та В. Кривуші (2000), О. Топчій (2012), С. Харченка, О. Карамана та Н. Краснової (2011) тощо. Автори розглядають основні категорії пенітенціарної педагогіки, її зв'язки з іншими науками, зосереджуються на особливостях виховного процесу у пенітенціарних закладах, аналізуючи закономірності та принципи виховання, його зміст та педагогічний інструментарій, а також специфіку організації виховної роботи з різними категоріями засуджених (неповнолітніми, молоддю, жінками тощо).

Важливою особливістю пенітенціарної педагогіки О. Топчій (2012) вважає пріоритет теорії навчання над теорією навчання, що, на переконання автора не відкидає досягнень дидактики. Натомість навчання розглядається ним як важливий спосіб перевиховання та ресоціалізації особистості, здобуття фахових компетентностей, що мають стати

в майбутньому запорукою успішного працевлаштування.

Науковці декларують різне розуміння поняття «виховання засуджених». Погоджуємося з О. Ключко (2008), що суть виховання особи, яка вчинила кримінальний злочин, полягає насамперед у зміні соціально-моральних орієнтацій і настанов, а відтак засвоєнні схвалюваних суспільством цінностей (Ключко, 2008, с. 110).

Різничитання у розумінні основних категорій пенітенціарної педагогіки викликане цілою низкою чинників, зокрема, розвитком гуманітарних наук, демократизацією різних аспектів суспільного життя тощо.

З огляду на це, **метою статті** є аналіз виховних проблем, розв'язання яких є актуальним для сучасної пенітенціарної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Як самостійна галузь педагогіки пенітенціарна педагогіка бере початок з 60-х рр. минулого століття. Будучи генетично пов'язаною із загальною педагогікою, вона використовує багато здобутків останньої, однак має свої особливості та певні відмінності.

Пенітенціарна педагогіка є галуззю педагогічної науки, що досліджує «питання організованого виховного впливу на осіб, які за вчинені кримінальні злочини відбувають за вироком суду різні види кримінального покарання (головним чином, у виді позбавлення волі), з метою їх ресоціалізації, тобто повернення до соціально нормативної самокерованої поведінки у вільному суспільстві» (Енциклопедія освіти, 2008, с. 664).

Об'єктом пенітенціарної педагогіки є виховна система органів виконання покарань, що охоплює низку структурних компонентів: мету, завдання, зміст, засоби, методи та форми, а також умови виховного процесу, об'єкта та суб'єкта виховання. Відтак її предметом є закономірності виховання, що мають певну специфіку прояву в процесі виконання кримінального покарання (Харченко, Караман, & Краснова, 2011, с. 11).

Умовами, що визначають розвиток пенітенціарної педагогіки як окремої галузі, є такі:

- необхідність реалізації освітньої діяльності у режимних установах, в яких створене специфічне виховне середовище;
- реалізація освітнього процесу працівниками органів виконання покарань, а також громадськості, а не професійних педагогів;
- специфічні принципи та інструментарій виховної діяльності, що визначаються

необхідністю їхньої реалізації в конкретній категорії установ;

- застосування особливих засобів з метою формування мотивації до законослухняної поведінки, суспільної реінтеграції, а також профілактики вчинення нових правопорушень;

- особливий характер комунікації між працівниками пенітенціарних установ та засудженими, встановлення між ними партнерських взаємин;

- пріоритет теорії виховання над дидактикою;

- важлива роль трудового виховання у процесі ресоціалізації особистості;

- використання категорій «перевиховання» та «ресоціалізація»;

- наявність суперечності між соціально позитивним та соціально негативним впливом на засудженого;

- потреба формування соціально позитивної системи цінностей у засуджених;

- забезпечення у засуджених потреби в саморозвитку та самовдосконаленні;

- актуальність адаптації закордонного досвіду виховної роботи із засудженими у вітчизняному просторі (Топчій, 2015).

Уже побіжний погляд на перелічені умови дозволяє констатувати вагомий вплив потреби удосконалення виховного процесу в установах виконання покарань на розвиток пенітенціарної педагогіки.

Сучасна пенітенціарна педагогіка покликана виконувати цілу низку важливих завдань, одним із яких є обґрунтування її понятійного апарату. Аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що до основних категорій цієї педагогічної галузі належать «виховання», «перевиховання» та «виправлення».

Виховання у педагогіці розглядається як цілеспрямоване формування особистості, прищеплення їй соціально схвалюваних рис та якостей. Однак до виправних закладів, як правило, потрапляють люди з несформованою соціальною поведінкою. З огляду на це, у пенітенціарній педагогіці використовується термін «перевиховання» як цілеспрямована діяльність, метою якої є керівництво процесами виправлення відхилень у свідомості і поведінці особистості, усунення і послаблення вад їх емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфери, формування здатності до самостійної соціально прийнятної поведінки і діяльності у суспільстві на основі усвідомлення соціальних вимог і сформованості

звичок, побудова проявів власної активності відповідно до сформованих про соціальних настанов (Енциклопедія освіти, 2008, с. 665). Відтак у пенітенціарній педагогіці «виховання» і «перевиховання» складають певну цілісність.

Результатом виховання і перевиховання має стати виправлення засудженого, що, відповідно до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України є процесом «позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки» (Кримінально-виконавчий кодекс, 2023). Виправлення є двостороннім процесом. Він включає спільну діяльність з організації зовнішніх впливів на засудженого і, відповідно, дії останнього із засвоєння цих впливів, результатом чого стає певний рівень моральних змін його особистості. Відтак тут ми стикаємося ще з однією важливою проблемою пенітенціарної педагогіки: визначенням статусу засудженого у виховному процесі. З одного боку, можемо трактувати його як об'єкт зовнішніх впливів. Однак процес виправлення є також саморухом, саморозвитком засудженого, що, безперечно, переводить його у статус суб'єкта власного самовиховання та виправлення. Варто зазначити, що така трансформація особистості засудженого із об'єкта в суб'єкт виховного процесу і має стати важливим завданням її виправлення і ресоціалізації.

Між процесами виховання, перевиховання та виправлення є тісний взаємний зв'язок. У процесі перевиховання виправляються окремі негативні якості особистості засудженого та формуються позитивні, суспільно значущі та корисні риси, тобто здійснюється виховання (Харченко, Караман, & Краснова, 2011, с. 265).

Ще одним із важливих завдань цієї галузі педагогіки є моделювання специфічного виховного середовища у виправних установах. Очевидно, що це має бути середовище, яке забезпечує реабілітацію та ресоціалізацію засуджених, сприяє профілактиці правопорушень після звільнення. Відтак у такому середовищі мають враховуватися індивідуальні потреби та проблеми засуджених, забезпечуватися їхня професіоналізація, яка має стати важливим чинником адаптації до умов суспільства. Крім цього, таке середовище має забезпечувати збереження родинних зв'язків засуджених, їхню регулярну комунікацію з іншими членами сім'ї. І безперечно, в такому

середовищі мають працювати фахівці-професіонали, готові надати освітні, психологічні, соціально-педагогічні послуги тощо.

Крім цього, завданням пенітенціарної педагогіки є обґрунтування специфічних принципів, змісту та інструментарію виховної діяльності.

До таких специфічних принципів відносять

- гуманність;
- толерантність;
- доступність та універсальність;
- конфіденційність;
- адресність;
- клієнтоцентризм;
- індивідуальний та диференційований підхід;
- добровільність;
- цілеспрямованість на ресоціалізацію;
- відповідність мети та засобів, форм і методів педагогічної роботи;
- комплексний підхід;
- зв'язок перевиховання і виправлення засудженого з реальним життям;
- активність засудженого в суспільно корисній діяльності;
- максимізація використання соціальних та особистісних ресурсів;
- опора на позитивні якості, збережені соціальні зв'язки та відносини особистості;
- стимулювання розвитку засудженого;
- виховання в колективі;
- поєднання вимогливості до засудженого з гуманним і справедливим ставленням до нього;
- виховно-профілактична спрямованість педагогічної роботи;
- стимулювання і педагогічне керівництво самовихованням засуджених;
- наукова обґрунтованість програм і технологій педагогічної роботи та створення умов для їх реалізації (Харченко, Караман, & Краснова, 2011, с. 44–48).

Дотримання цих принципів у професійній діяльності персоналом пенітенціарних установ забезпечить гуманістичне спрямування виховного процесу. Так, керування у педагогічній діяльності названими принципами забезпечить уважне ставлення до кожного засудженого, захист його прав та терпляче ставлення, незалежно від скоєного злочину чи поведінки, врахування індивідуальних особливостей, потреб, інтересів тощо.

При визначенні змісту виховання засуджених у пенітенціарній педагогіці використовуються ті ж підходи, що й у загальній педагогіці.

Зокрема, обґрунтовуються такі напрями виховання, як моральне, правове, трудове, фізичне, естетичне, санітарно-гігієнічне тощо (Кримінально-виконавчий кодекс, 2023). Власне, ця обставина також пов'язується із гуманізацією виховного процесу, адже реалізація названих напрямів сприятиме різнобічному розвитку осіб, що відбувають покарання. У майбутньому це мало б стати запорукою позитивної адаптації у суспільстві та самореалізації.

Варто відзначити, що в пенітенціарній педагогіці обґрунтовується той самий педагогічний інструментарій, що і в загальній педагогіці, однак його використання екстраполюється на специфічні умови, які охоплюють особливий контингент осіб, на яких справляється виховний вплив, різні рівні засвоєння і прояву ними моральних цінностей та настанов, відсутність сталого колективу, адже терміни перебування в ув'язненні є різними тощо.

Так, С. Кушнар'ов виділяє такі групи методів виховання засуджених:

1) методи формування і корекції свідомості, до яких належать приклад, переконання, психолого-педагогічний вибух;

2) методи формування і корекції позитивного досвіду поведінки, що охоплюють вимоги, доручення, вправи та контроль;

3) методи додаткової мотивації та стимулювання поведінки, що включають примус (осудження, стягнення, догана, попередження, покарання) та заохочення (довіра, схвалення, перспектива, змагання, заохочення (моральне та матеріальне));

4) методи виявлення результатів виховання, до яких відносять спостереження, бесіду, тестування, метод незалежних характеристик, аналіз документації та продуктів діяльності тощо) (Кушнар'ов, 2012, с. 182).

Своєю чергою Н. Коломієць (2016) основними методами виховання засуджених вважає переконання, навіювання, корекцію поведінки (стимулювання, гальмування) тощо. При цьому науковець особливої ваги надає саме заохоченню як методу, що дозволяє виховувати риси характеру, притаманні свідомим членам правослужняного суспільства (Коломієць, 2016, с. 112).

Форми виховання у пенітенціарній педагогіці класифікують за об'єктом впливу та

поділяють на індивідуальні, групові, колективні та масові. Власне, така ж класифікація застосовується і в загальній педагогіці. Безперечно, перевага надається індивідуальним формам, таким як бесіда, доручення тощо. Використання групових форм обґрунтовується механізмами наслідування, зараження чи навіювання, які спонукають засуджених виявляти позитивну поведінку спостерігаючи за такими ж діями товаришів. Натомість колективні форми використовуються для об'єднання колективу, інтегрування засуджених до колективу, формування громадської думки тощо. Важливо, що в умовах роботи із засудженими наголошується на важливості їхньої власної активності, а також на обов'язковому дотриманні принципу індивідуалізації та диференціації в процесі використання масових форм. З огляду на зазначене, у пенітенціарній педагогіці обґрунтовується важливість поєднання усіх названих форм, адже, з одного боку, вони сприяють розвитку соціальних навичок, соціальних почуттів тощо, а з іншого – дають змогу кожному засудженому побачити себе, свої сильні та слабкі сторони на фоні інших.

Висновки. Отже, аналіз проблем виховання у пенітенціарній педагогіці суголосний із поглядом на аналогічні питання у загальній педагогіці. Зокрема, завданнями сучасної пенітенціарної педагогіки є обґрунтування понятійного апарату, моделювання специфічного виховного середовища у виправних установах, обґрунтування принципів, змісту, а також педагогічного інструментарію, який доцільно використовувати у сучасних умовах в процесі виховання засуджених тощо. При цьому пріоритетним питанням, яке розглядається у сучасній пенітенціарній педагогіці, є гуманізація виховного процесу. Саме крізь призму гуманного ставлення до особистості сьогодні розглядаються усі завдання цієї галузі педагогіки.

Перспективами наступних досліджень в означеному напрямі вбачаємо аналіз проблем виховання засуджених у зарубіжних країнах, що дозволить удосконалити виховний процес у виправних установах, впровадити нові технології роботи із засудженими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Ключко О. О. До питання реалізації стратегії соціально-педагогічної діяльності у пенітенціарній системі. *Педагогічні науки : збірник наукових праць [Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка]*. Суми : СумДПУ ім. А. С.Макаренка, 2008. С. 110–116.

3. Коломієць Н. В. Щодо співвідношення термінів «виправлення», «ресоціалізація» та «заохочення». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 111–115.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
5. Кушнар'єв С. В. Проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених у контексті пенітенціарного процесу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. Вип. 16. Кн. 2. С. 177–184.
6. Синьов В. М., Кривуша В. І. Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях. Київ, 2000. 124 с
7. Топчій О. В. Інтеграційні зв'язки пенітенціарної педагогіки з іншими галузями педагогічної науки. *GOAL (Global Organization of Allied Leadership)*. URL : <https://goal-int.org/integracijni-zvyazki-penitenciar-noi-pedagogiki-z-inshimi-galuziyami-pedagogichnoi-nauki/>
8. Харченко С., Караман О., Краснова Н. Пенітенціарна педагогіка. Луганськ : Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.

REFERENCES

1. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Klochko, O. O. (2008). Do pytannia realizatsii stratehii sotsialno-pedahohichnoi diialnosti u penitentsiarnii systemi [To the question of implementation of the strategy of socio-pedagogical activity in the penitentiary system]. *Pedahohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats [Sumskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni A.S. Makarenka] – Pedagogical sciences: a collection of scientific works [Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko]*. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka, 110–116 [in Ukrainian].
3. Kolomiiets, N. V. (2016). Shchodo spivvidnoshennia terminiv «vypravlennia», «resotsializatsiia» ta «zaokhochennia» [Regarding the relationship between the terms "correction", "resocialization" and "encouragement"]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 5, 111–115 [in Ukrainian].
4. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine.] (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
5. Kushnarov, S. V. (2012) Problemy resotsializatsii nepovnolitnikh zasudzhenykh u konteksti penitentsiarnoho protsesu [Problems of resocialization of juvenile convicts in the context of the penitentiary process]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*, 16(2), 177–184 [in Ukrainian].
6. Synov, V. M. & Kryvusha, V. I. (2000). *Penitentsiarna pedahohika: v osnovnykh zapytanniakh ta vidpovidiakh [Penitentiary pedagogy: in basic questions and answers]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Topchii, O. V. (2015). Intehratsiini zviazky penitentsiarnoi pedahohiky z inshymy haluziyamy pedahohichnoi nauky. *GOAL (Global Organization of Allied Leadership)*. URL: <https://goal-int.org/integracijni-zvyazki-penitenciar-noi-pedagogiki-z-inshimi-galuziyami-pedagogichnoi-nauki/> [in Ukrainian].
8. Kharchenko, S., Karaman, O., & Krasnova, N. (2011). *Penitentsiarna pedahohika [Penitentiary pedagogy]*. Luhansk : Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].